

Volkanik Kapadokya’da Epipaleolitik Toplulukların İzinde: İlk Değerlendirmeler

In Trace of the Epipalaeolithic Communities of Volcanic Cappadocia: Preliminary Assessments

GÜNEŞ DURU* - NURCAN KAYACAN**

* durugunes@gmail.com

** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, nurcan.kayacan@yahoo.com

Özet: Pleistosen’den, Holosen’e geçişle birlikte değişmeye başlayan iklim koşulları göçer toplulukların yaşam biçimlerinde radikal değişiklikler yapmasına neden olmuştur. Topluluklar yavaş yavaş daha kalıcı, yerleşik bir yaşam biçimini deneyimlemeye başlamış, bu deneyimleme süreci de yeni aletler ve ekonomik çözümlerle sonuçlanmıştır. Yüzlerce yıl süren, her bağlamı birbirinden farklı gelişen, değişkenleri her coğrafyaya ve topluluğun davranışına göre değişiklik gösteren geçiş dönemini anlamak kolay değildir. Yeni yaşam biçimindeki deneyimleme eylemleriyle kendini gösteren dönüşüm süreci, içinde hem konar göçer yaşamın hem de yerleşik yaşamın izlerini barındırır. Kapadokya bölgesi, obsidiyen gibi hayati bir hammaddeye ev sahipliği yapmanın yanı sıra, vadiler, sulak alanlar, yüksek kayalıklar ve sırtlar, tatlı su ve tuz kaynakları gibi farklı jeolojik formasyonlara sahiptir. Bu çeşitlilik avcı toplayıcı topluluklara farklı kaynaklara kısa sürede erişim imkanı sağlar. Bu, topluluklar için avantajlı ancak onları anlamaya çalışan arkeologlar için zorlu bir süreçtir. Dolgu birikimi sınırlı olacağından tekrarlar barındırmayan kamp yerleşmelerini anlamak güçtür. Erken Hristiyan yerleşimcilerin, benzeri formasyonları tercih ederek neden olduğu tahribat ve erozyon, Epipaleolitik toplulukları anlama sürecini güçleştirir. Bu nedenle yerleşik yaşama geçiş halen *enigmatiktir*. Batı Kapadokya’nın Karasu Havzası ve Melendiz Nehri’nin oluşturduğu Ihlara Vadisi ve sırtlarında yoğunlaşan araştırmalardan elde edilen yeni veriler bölgenin kendine özgü bir Epipaleolitik geleneğine sahip olduğunu şimdiden işaret eder.

Anahtar Kelimeler: Volkanik Kapadokya, Epipaleolitik, Neolitik, Avcı-Toplayıcılık, Obsidiyen

Abstract: The way of life of mobile human groups began to change radically with changing climatic conditions during the onset of Holocene. The once mobile hunter-gatherers gradually experienced a more permanent sedentism, accompanied by new tools and economic solutions. It is not an easy task to understand this transitional period that lasted for hundreds of years in diverse contexts with different parameters, resulting from the unique behaviours of communities. This period of transition nestles traces of both mobility and sedentism. The region of Cappadocia is home to a vital source of raw material, obsidian, alongside different geological formations such as valleys, water sources, high cliffs and crests, and salt. The landscape allowed hunter-gatherers an easy access to a variety of resources. However, in contrast, this unique structure creates disadvantages to researchers aiming to understand the earliest inhabitants of the region. It is difficult to define Epipalaeolithic campsites, which were occupied for a short period of time with little *in situ* accumulation of archaeological remains. Natural erosion in the region and similar habitation preferences of the early Christian settlers caused further destruction of what the Epipalaeolithic communities left behind. Our current knowledge on the transition to settled life is thus still enigmatic. However, new data gathered through systematic research on Karasu Basin and the steep areas of Ihlara Valley already suggests a unique Epipalaeolithic tradition for the region.

Keywords: Volcanic Cappadocia, Epipaleolithic, Neolithic, Hunter-Gatherer, Obsidian

Giriş

1950'lerin sonunda J. Mellaart'ın Çatalhöyük'te yaptığı kazılar, Orta Anadolu'nun, o güne dek savunulmanın aksine tarihöncesi dönemlere ait arkeolojik veriler de barındırdığını kanıtlamıştır (Mellaart, 1965; 1967; 1970). I. Todd'un gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları, Konya-Beyşehir Bölgesi'nde Can Hasan, Suberde, Er Baba ve Hacılar kazıları, Niğde'de Köşk Höyük kazıları (Bordaz, 1969; Bordaz ve Bordaz, 1982; French, 1972; 1998; Mellaart, 1967; Silistreli, 1991; Todd, 1980), Göller Bölgesi'nde R. Duru tarafından gerçekleştirilen çalışmalar (Duru, 1999) ve takip eden süreçte, 1990'lı yılların başında U. Esin tarafından başlatılan Aşıklı Höyük kazıları (Esin ve Harmankaya, 1999) ile farklı bir boyut kazanmıştır. U. Esin başkanlığında kurtarma kazısı olarak başlayan Aşıklı ise yukarıda değindiğimiz tüm araştırmalardan farklı olarak, sadece Aşıklı özelinde değil, aynı ekip tarafından farklı ancak birbirleriyle ilişkili dönemlere ait, bölge arkeolojisinin bir bütün olarak ele alınmasına yönelik kazı ve araştırmaların başlangıcını da tetiklemiştir. Konya Ovası'nda Çatalhöyük ve ardından Boncuklu ve Pınarbaşı'nda süregelen çalışmalar ile Kapadokya'da Aşıklı, Musular ve Kaletepe kazıları sonrasında, bölgede Neolitikleşme sürecinin, Güneybatı Asya'nın geri kalanından farklı iç dinamikler ile yaşandığını gösteren arkeolojik verilere ulaşılmıştır (Hodder, 1996; Baird 2007; Baird, Fairbairn, Martin, Middleton, 2012; Balkan Atlı ve Binder, 2001; Esin ve Harmankaya, 1999; Özbaşaran, 1999).

1990'lı yıllarda, Konya-Karaman yakınları, Hotamış gölü kıyısında T. Watkins ve ekibi tarafından bulunan Pınarbaşı'nda GÖ. 13.000'e tarihlenen Epipaleolitik buluntu grubuna rastlanmıştır (Watkins, 1996). Burada gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Levant Bölgesi mikrolit endüstrisiyle benzerliklerin (Pirie, 2011) yanı sıra, ölü gömme uygulamalarında da benzer pratiklerin varlığına işaret etmiştir. Hayonim ve el-Wad Mağaralarında benzerleri takip edilebilen bu uygulamalar, Pınarbaşı'nda bir kaplumbağa kabuğu içerisinde bulunmuş dentalium türü kabuk boncuklar ve çeşitli taş aletler ile birlikte gömülmüş bir bireyden bilinmektedir (Baysal, 2013, s. 263; Baird, vd., 2018, s. 6). Aynı yıllarda D. Baird'in Çatalhöyük çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen (Baird, 1996; 2002) Boncuklu'da Aşıklı ile benzer bir mikrolit endüstrisi, Sancak Höyük'te ise Aşıklı'nın geç evreleri ve Musular ile benzer özellik gösteren yontmataş buluntu topluluğu saptanmıştır. Bu sonuçlar Orta Anadolu kronolojisinin değişime doğru yöneldiğinin ilk göstergeleri olmuştur.

Kuşkusuz, Orta Anadolu'nun Kapadokya kesiminin alametifarikalarından biri olan volkanik yapısı, tarihöncesi toplulukların hayatta kalmasını sağlayacak bir kültürel coğrafya niteliğindedir. Üstelik bölge sadece burada yaşamakta olan insanları değil, Kıbrıs'tan, Kızıl Deniz'e kadar uzak bölgelerde yaşamakta olan insanları da cezbeden bir hammadde kaynağına, obsidiyene ev sahipliği yapar. Bu nedenle, Kapadokya'daki Göllüdağ ve Nenezi Dağ obsidiyen kaynakları farklı dönemlerde farklı bilim insanları tarafından araştırılmıştır (Cauvin ve Balkan Atlı, 1996; Fornaseri, Palmieri ve Teddeucci, 1975; Renfrew, Dixon, Cann, 1966). Nitekim, 1990'larda N. Balkan Atlı ve M. C. Cauvin tarafından yapılan yüzey araştırmalarında bulunan obsidiyen atölyeleri ile bölgenin hem kendi iç dinamiği hem de farklı bölgelerle olan ilişkisi yeni bir anlama bürünmüştür. Bu atölyelerden biri olan Göllüdağ'da yer alan Kaletepe (MÖ 8300), 1996 yılından başlayarak N. Balkan Atlı ve D. Binder tarafından kazılmıştır (Balkan Atlı ve Binder, 2001). Sonuçlar Kaletepe ile birlikte bulunan diğer kaynak ve ilişkilerin Levant ve Orta Fırat bölgesinde yaşamakta olan ilk yerleşik toplulukları anlamaya dair anahtar bir rolü olduğunu göstermiştir. "Kaletepe Çekirdeği" olarak tanımlanan, Levant ve Orta Fırat'ta görülen özgün bir üretimin ürünü, iki vurma düzlemlili yongalama sisteminin bir uygulaması olan, naviform (*gemi biçimli*) çekirdeklerin Orta Anadolu'daki bir atölyede işlenmiş olduğunun anlaşılması bölgenin uzak coğrafyalar ile ilişkilerinin kültürel boyutunun anlaşılması açısından önemlidir.

Göllüdağ'da obsidiyen kaynakları çevresinde Alt Paleolitik Dönem el baltaları ve yongaları ile Orta Paleolitik *Levallois* aletler bulunmuş olması, tarihöncesinin en erken çağlarından itibaren bölgenin hammadde tedariki ve işlenecek hale getirilmesiyle meşgul grupların dolaşım alanı içinde olduğunu göstermektedir. Göllüdağ kaynağına ait obsidiyenin Suriye'de bulunan Yabroud II Üst Paleolitik (Frahm ve Hauck, 2017) kaya sığınağında bulunması ise bu kaynakların on binlerce yıl önceden itibaren uzak mesafelere götürüldüğünü gösterir. Nenezi dışında bilinen diğer tüm obsidiyen kaynakları olası bir yol güzergahı üzerinde olmadığı gibi, adeta yüksek dağ yamaçlarının içlerine, sık ormanlık alanlar içine gizlenmiş gibidir. Orta Anadolu obsidiyeninin dağları denizleri aşarak Levant ve Kıbrıs'a nasıl ulaştırıldığını halen bilmiyoruz ancak bu trafiği kuran ve sürekliliğini sağlayan grupların ya da bir sistemin olması, kaynaklara ilişkin bilginin nesilden nesile aktarılması gerektiği açıktır.

Kaletepe'de üretilen naviform Aşıklı'da görülmez. Kaletepe gibi bir atölyenin niçin içerisinde yer aldığı bölgede, yanı başında yaşayan bir topluluk için üretim yapmadığı ya da Aşıklı'nın niçin bu üretim/paylaşım ağının dışında kaldığı önemli bir sorudur. Bu konudaki varsayımlardan biri, Kaletepe'de uzman bir grubun yontu işiyle uğraştığı ve bu ustaların Kuzey Suriye kökenli olduğudur (Binder, 2002). Üretilen obsidiyen ürünleri yakın çevre yerleşmelerinde bulunmadığına göre, arz ve talep, Kaletepe ile Levant Neolitik toplulukları arasındadır. Ancak, biz bunun nedeninin arz-talep dinamiklerinden öte bilinçli bir tercihin sonucu olduğu düşüncesindeyiz. Nitekim sadece obsidiyen değil, diğer maddi kültür öğeleri de göstermektedir ki, Aşıklı çağdaşı olan PPNB toplulukları ile doğrudan ya da dolaylı olarak iletişim halinde olmayı tercih etmemiştir. Yalnızca Aşıklı'nın terk sürecinden kısa bir süre öncesine tekabül eden bir zaman diliminde Levant genelinden bildiğimiz bazı öğelerin az da olsa Aşıklı'ya geldiğini söyleyebiliriz. Fakat bunlar adeta, ikinci el değiş tokuş öğeleri gibidir. Tekil ve uzak yerlere ve uzak geçmişe ait ürünlerdir. Bingöl kaynaklı bir obsidiyen bilezik parçası (Astruc, vd., 2011), Aşıklı'dan yaklaşık bin yıl daha önce Orta Fırat Bölgesi'nde görülen örneklerle benzer, üzerinde çizi bezeme bulunan bir bileği taşı ve kelebek tipli, çift taraflı delme teknolojisiyle üretilmiş akik boncuklar bunlardan bazılarıdır (Groman Yaroslavski, Bar-YosefMayer 2015; Alarashi, 2016; Borrell ve Molist 2014, s. 219, 224; Stordeur ve Abbes, 2002, s. 588).

2006 yılından bu yana Aşıklı'da sürdürmekte olduğumuz yeni dönem araştırma çalışmaları, mikro ölçekli kazı yöntemi ve çeşitli analizler ile belirli sorular doğrultusunda sürdürülmektedir. Mevcut veriler, MÖ 9. bin yıl ortalarında Melendiz Nehri kenarına yerleşen Aşıklı'nın ilk sakinlerinden, tarımın ortaya çıkış dinamiklerine, koyun/keçinin aşamalı olarak evcilleştirilmesi sürecinden, yerleşmede yavaş seyirli devam eden sosyo-ekonomik değişimlere dek yeni ve ezber bozan sonuçlar ortaya koymuştur (Özbaşaran, 2012; Stiner, vd., 2014). D. Baird tarafından yukarıda sözü edilen Boncuklu'da sürdürülen kazılar, yerleşik yaşama geçiş sürecinin Konya çevresinde nasıl yaşandığını detaylarıyla ortaya koyarken, Ufuk Esin'in başka bir çekirdek bölge olduğuna ilişkin önermesinin (Esin ve Harmankaya 1999) verilerle doğrulanmasını sağlamıştır. Dahası, Orta Anadolu'da Neolitikleşme sürecinin Levant ve/veya Orta Fırat üzerinden gerçekleştiği; "Çekirdek Bölge"de ortaya çıkan yeni yaşam biçiminin Orta Anadolu'ya kadar yayıldığına ilişkin görüşler geçerliliğini yitirmiş, bugün gelinen noktada elde edilen veriler, Güney Levant, Orta Fırat ya da Doğu Toros bölgeleri ile karşılaştırdığımızda, Neolitikleşme sürecinin Orta Anadolu'da daha farklı bir biçimde yaşandığını göstermiştir. Bu bağlamda Orta Anadolu'da artan araştırmalar bu yeni yaşam biçimine geçiş sürecinin bölgeler arasında homojen bir bütünsellik içermediğine işaret eder. Yanı sıra, Aşıklı ve Boncuklu'da yerleşen topluluklar bölgede yıl boyunca barınabilecekleri en uygun ekosisteme, kaynak potansiyeline, hayvan türleri ve hareket alanlarına ilişkin bilgiye uzun bir deneyimleme sürecinde sahip olmuş olmalıdır. Ancak, bütün bu önemli sonuçlara karşın, bölgede ilk yerleşik yaşam öncesine ilişkin halen oldukça az veriye sahibiz.

Bu sorunsal çerçevesinde 2016 yılında başlayan çalışmamız, dünya genelinde Pleistosen'den (Son Buzul Çağı) Holosen'e geçiş döneminden sonra değişen iklim koşullarının bir sonucu olarak görülen, insan topluluklarının göçer yaşam biçimini terk etmeye başlayarak yerleşik yaşama geçiş sürecinin Orta Anadolu'da nasıl yaşandığını anlamayı hedeflemektedir. Bir başka deyişle, amacımız Volkanik Kapadokya'da, Genç Dryas öncesi ve sonrasında nasıl bir yaşam pratiği olduğu, yerleşik yaşama geçiş sürecinin hangi dinamiklerin sonucu gerçekleştiğini anlamaya yöneliktir. İlk kalıcı yerleşmelerin ortaya çıkışındaki etkenler, toplulukların hareketlilik biçimleri, mevsimsel geçici yerleşimler, ihtiyaç ve hammadde kaynaklarının kullanımı (su, obsidiyen, av hayvanları, yabancı bitki vb.) gibi konular günlük yaşam pratiklerinin anlaşılmasının yanı sıra, Aşıklı'nın Batı Kapadokya'daki yalnızlığının çözümlenmesini de sağlayacaktır.

Yöntem

Bu amaçlar doğrultusunda, araştırma ilk olarak uydu haritaları üzerinde bölgenin hem jeomorfolojik hem de potansiyel arkeolojik buluntu alanları açısından değerlendirilmesi ile başlamıştır. Uydu haritaları üzerinde belirlenen, jeolojik yaşları ve oluşumları bilinen alanlar öncelikli olarak seçilmiş ve bu alanlarda yoğun, sistematik tarama gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar araştırma ekibimiz tarafından hem arazide hem de atölyede sürdürülmüştür. Arazide 7-10 kişilik bir ekiple araştırma yapılmış, alana araçla ulaşım gerçekleştirildikten sonra arazi sistematik olarak yürünerek taranmıştır. Arazinin niteliğine bağlı olarak günde ortalama 8km yürünmüş, bazı günler bu mesafe 12-15km'ye kadar çıkmıştır. Arazi taranması sırasında saptanan arkeolojik buluntu alanları daha sonra, aynı gün içinde ya da ertesi gün, detaylı ve yoğun olarak taramaya/inceleme alınmıştır. Detaylı ve yoğun tarama sırasında her bir araştırmacı için 1m²'lik ya da daha küçük birimlerde buluntu alanı ele alınarak toplama gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemle, bulmayı amaçladığımız dönemin teknolojisini yansıtan mikrolit ve mikrolit teknolojisine ait, yaklaşık 2 cm ve/veya daha küçük boyutlardaki yontmataşların bulunabilmesi hedeflenmiştir. Geniş ve sınırlanmamış alanlarda yapılan rastgele toplamalarda bu gibi nesnelere görülebilmesi zor hatta kimi zaman imkansızdır. Sınırlandırılmış küçük alanlar odaklanmayı ve gözle gerçekleştirilen detaylı taramayı hassaslaştırmaktadır. Böylelikle araştırma hedefimizi oluşturan döneme ait oldukça küçük nesnelere bulunabilmesi mümkün olabilmektedir.

Araştırma sırasında el içi GPS aletleri yerine, her araştırmacının kendi kaydını tutabileceği GPS alıcısı bulunan akıllı telefonlar kullanılmıştır. Açık erişimli, ücretsiz olarak kullanılabilen *View Ranger* programı her bir araştırmacının akıllı telefonuna yüklenmiştir. Maliyeti yüksek olduğu için genellikle tek ya da iki GPS ile yapılabilecek araştırma, böylelikle her ekip üyesinin kendi kaydını tuttuğu bir sistem olarak planlanmıştır. *View Ranger* programı ile sadece yürüyüş güzergâhı değil aynı zamanda buluntu noktaları ve buluntu alanlarının büyüklük, yükseklik ve koordinat bilgileri, ekip üyelerinin yürüme hızları, irtifalarını kaydetmek mümkün olmuştur. Bu uygulama sayesinde saptanan her bir nokta web tabanlı çalışan *GPX Editör* isimli programa aktarılmış, böylece tüm veri birimlerinin ayrıntılı bilgileri dijital haritalara işlenmiştir.

Bulgular

2016 ve 2017 yıllarında yürüttüğümüz yüzey araştırması, Orta Anadolu'nun Batı Kapadokya kesiminde, Melendiz dağlarından doğan Melendiz Nehri'nin ve kollarının etkilediği alanlarda gerçekleştirilmiştir. İki yıldır sürdürülmekte olan araştırmalarda buluntuların en fazla yoğunluk gösterdiği alanlardan biri Karasu Havzası diğeri ise Ihlara Vadisi teraslarıdır.

Karasu Havzası, Tuz Gölü Platosu ile Kapadokya Platosu arasında konumlanır ve bu iki platoyu birbirinden ayırarak doğal bir sınır oluşturur. Bu havzanın etrafı Miyosen Dönem'e ait piroklastik bir kayaç türü olan ignimbritler ile çevrilidir. Havzanın doğusunda, Göllüdağ ve Erdas Dağları arasında "Kitreli Koridoru" olarak adlandırılan bir vadi bulunur. Üst Pleistosen Dönem'de volkanik faaliyetler sırasında oldukça akışkan bazalt akıntılarının aktığı vadide, bazalt akıntılarının altında doğal su kaynaklarının olduğu saptanmıştır. Bazalt akıntılarının oluşturduğu dolgular içinde hava tünelleri olduğu ve bunların söz konusu doğal suyun akışına olanak verdiği anlaşılmaktadır. Bu hidrodinamik sistem bölgede sulak ve bataklık alanların oluşumunu sağlamıştır. Karasu Havzası, su, bazalt ve hemen doğu sınırında bulunan Nenezi Dağ ve Göllüdağ obsidiyen kaynakları ile insan toplulukları için uygun bir yaşam alanı özelliği göstermektedir.

Karasu Havzası'nda saptanan buluntu alanlarından ikisi bölgenin yerleşikliğe geçiş süreci ile ilgili önemli verilere sahiptir. Bunlardan biri doğal bir yükseltinin üzerinde, sulak alanlar ve bataklıklar ile çevrili bir alanda konumlanan Balıklı arkeolojik buluntu yeridir (Şek. 1).

Balıklı, obsidiyen, hayvan kemikleri, bitki kalıntıları, sürtmetaş buluntular ile yoğun arkeolojik buluntu içermektedir. 2016 yılında ciddi bir biçimde iş makineleri ile tahrip edildiği tespit edilen alanın farklı kesimlerinde sekiz tahribat çukuru mevcuttur. Bunlardan özellikle iki tanesi arkeolojik dolguları büyük oranda tahrip etmiştir. Her iki çukurun gerek çevresindeki gerekse içerisindeki atık toprak obsidiyen, sürtmetaş, hayvan kemiği ve bitki kalıntıları gibi yoğun arkeolojik malzeme içermektedir. Yığılmış atık toprak içerisinde bir grup obsidiyen buluntu, hayvan kemiği ve öğütme taşları toplanmıştır. Atık toprak içinde bitki kalıntılarının görülmesi üzerine bir miktar toprak yüzdürülerek bitki kalıntıları toplanabilmiştir. Çukurlardan birinin kuzey kesitinde mimari bir yapı duvarına ait kerpiç bloklar saptanmıştır.

Balıklı'nın tahribata uğrayan güneydoğu kısmı dışındaki kesimlerinde de arkeolojik buluntuların yoğunlaştığı alanlar mevcuttur. Bu alanlar buluntu yoğunluğunun yayılımı ile orantılı olarak toplam 12 adet 2x2, 3 x 3 ve 4x4 m boyutlarındaki plan-kareler içine oturtulmuş ve buralarda yüzey toplaması yapılmıştır. Bu toplama normal bir toplama bulunması zor olan 2cm'den küçük, mikrolitler ve mikrolit teknolojisinin varlığını gösteren mikro kalemler gibi Epipaleolitik Dönem obsidiyen buluntuların elde edilmesini sağlamıştır.

Balıklı'nın yontmataş işçiliği iki çakmaktaşı buluntu dışında, tümüyle obsidiyen hammaddesinden oluşmaktadır (Şek. 2). Makroskopik renk ve doku analizleri obsidiyen buluntuların çoğunluğunun Göllüdağ kaynaklarından elde edildiğini göstermektedir. Nenezi Dağ kaynaklarından elde edilen obsidiyen de dikkat çekici miktardadır. Kaynağını makroskopik olarak anlayamadığımız, kızıl-kahve, siyah opak ve siyah kırçılı obsidiyen çeşitleri de mevcuttur. Teknolojik çalışmalar Balıklı'da endüstrinin yoğunlukla geometrik olmayan mikrolitlerden oluştuğunu göstermiştir. Mikrolitler verev olarak tek taraflı ya da iki taraflı budanmışlar, deliciler, dişli ve sırtlı dilgiciklerden oluşmaktadır. Söz konusu mikrolit üretimine ait çok sayıda mikro kalem de buluntular içinde yer almaktadır. Mikrolit aletler dışında bir adet okucu, kazıyıcılar, verev budanmış dilgiler, kalemler de diğer alet gruplarını oluşturmaktadır. Buluntular içinde çekirdek, tablet, düzeltisiz dilgi ve yongaların bulunması ise üretimin Balıklı'da gerçekleştiğini göstermektedir.

Bulunan hayvan kemiklerinin yabani sığır (*Bos primigenius*), tek toynaklılar (*Equids*), atgiller (*Equus ferus* ve *Equus hemionus*), geyikgiller (*Cervid*), koyun-keçi (*Caprine*), yabani koyun (*Ovis orientalis*), yaban keçisi (*Capra aegagrus*), domuz (*Sus scrofa*), kedigiller (*Felis sylvestris*), tavşan (*Lepus capensis*), küçük ayı (*Ursus arctos*) ve küçük memelilere ait olduğu anlaşılmıştır. Bitki kalıntıları

arasında ise emmer buğdayı (*Triticum turgidum* subsp. *dicoccum*), hodangiller (*Boraginaceae*), çitlembik (*Celtis*), ve arpa (*Hordeum*) gözlemlenmiştir. Parça olarak fıstık (*Pistacia*) ve olası soğan parçaları da arkeobotanik kalıntılar arasındadır.

Karasu Havzası içinde bulunan diğer bir buluntu alanı, Pınarlı kaya sığınağı ve çevresidir (Şek. 1). Kurumuş bir doğal su kaynağının hemen yakınında ve kurumuş göl alanının kıyısında konumlanır. Sığınağın hemen önünde, sığınağın üzerindeki kayalıklarda ve yaklaşık 30m çapına yayılan bir alanda obsidiyen buluntu yoğunlukları mevcuttur.

Obsidiyen buluntular, kaya sığınağı ve çevresinin Orta Paleolitik, Epipaleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de kullanıldığını göstermektedir. Orta Paleolitik bir adet Mousterien uç ile, Epipaleolitik iki minik çift taraflı kazıyıcı (Şek. 3), bir dilgicik çekirdeği ve düzeltisiz dilgicikler ile, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ise bir çok dilgi ve yonga, çekirdekler ve çekirdek parçaları, omurgalı dilgi, düzeltili dilgi ve yongalar ile temsil edilmektedir.

Karasu Havzası’nda Balıklı ve Pınarlı kaya sığınağı dışında, Orta Paleolitik döneme ait Levallois çekirdek ve yonga gibi tekil buluntular bölgenin erken dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir. Bekarlar Kasabası’na doğru, Neolitik sonrası döneme ait buluntu yoğunluklu lokasyonlar bilinmektedir. Çakılbaşı Mevkii bunlardan biridir. Tüm bu buluntu alanları, toplulukların Karasu havzasını farklı dönemlerde tercih ettiklerini göstermektedir.

Karasu Havzası dışında, araştırma sorusuna cevap veren bir diğer alan Ihlara Vadisi’dir. Ihlara Vadisi, 1milyon yıl önce başlayan ve binlerce yıl boyunca Göllüdağ, Acıgöl ve Hasan Dağ volkanik aktiviteleri ile oluşmuş bir alanda, Melendiz Dağları’ndan doğan Melendiz Nehri’nin aşındırması sonucu oluşmuş derin bir vadidir. Vadinin iki kenarında sarp kayalıklar, kaya sığınakları ve mağara oluşumları mevcuttur. Vadi, içerisinde ılıman bir iklimsel ortamda yetişen çeşitli bitkileri ile coğrafi olarak bir mikro niş özelliği gösterir.

İlisu Köyü ile Ihlara Kasabası arasında, Melendiz Nehri’nin menderes yaptığı bir alanda, vadinin kayalık sırtlarında iki alan yoğun obsidiyen buluntuya sahiptir. Bunlar vadinin birbirine bakan, Melendiz Nehri’nin ayırdığı iki karşı sırtında yer alan Çat ve Akyamaç (Şek. 1) mevkileridir.

Bu iki buluntu yeri içerisinde Çat mevkii oldukça dikkat çekicidir. Kayalık zemin üzerinde yer alan bu buluntu alanında Epipaleolitik, Çanak Çömleksiz Neolitik’in geç evreleri, Kalkolitik ve Demir Çağı’na ait buluntular gözlemlenmiştir. Bu alandaki buluntuların hem yoğunluğu hem de aralarında Epipaleolitik buluntuların olması nedeniyle sistematik toplama yapılmıştır. Toplama “Şeritleme Yöntemi” olarak adlandırabileceğimiz bir sistem ile, 80 metre uzunluğunda bir doğru üzerinde 10 ayrı birimde gerçekleştirilmiştir.

Yaptığımız yontmataş analizleri sonucunda Epipaleolitik döneme ait dilgicikler, verev budanmış dilgiler, sırtlı dilgi ve bir adet yarım biçimli mikrolit (Şek. 4), Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olabilecek iki baskı düzeltili okucu, bir ön kazıyıcı, bir araparça, iki vurma düzlemlerli bir dilgi çekirdeği ve bu tarz çekirdeklere ait dilgiler bulunmuştur. Dikkat çekici bir buluntu küçük bir yumru şeklindeki kızıl-kahve obsidiyendir. Aşıklı Höyük’ün, MÖ 9. bin yıl ortalarına tarihlenen en erken tabakalarında da bu obsidiyen hammaddeye rastlanmış olması önemlidir.

Çat Mevkii'nin karşı sırtında yer alan yer alan Akyamaç Mevkii'nde de yoğun obsidiyen buluntu mevcuttur. Bunlar, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilebilecek, iki yönlü çıkarımlı bir çekirdek, bu tarz bir çekirdekten elde edilmiş dilgiler, bir araparça ve düzeltili dilgilerden oluşur.

Ihlara Vadisi'nde bulunan Çat ve Akyamaç buluntu alanları dışında, Karasu Havzası'nda olduğu gibi Orta Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Dönem özelliği gösteren alanlar da mevcuttur.

Karasu Havzası ve Ihlara Vadisi dışında, Aksaray'ın Sevinçli Kasabası'nı güneyden çevreleyen kayalık sırtlarda yer alan İğdeli mevkii(Şek. 1) de Epipaleolitik buluntuları ile önemli bir buluntu alanıdır (Şek. 5).Dönemi temsil eden yarımaya biçimli 1 mikrolit, 2 mikro-kalem, 4 sırtlı dilgi, 1 verev budanmış dilgi, 1 uçlu dilgi, 1 kalem ile birlikte 115 adet dilgi üzerine alet ve 39 yonga üzeri alet kaydedilmiştir. Aynı alanda Neolitik Dönem'in geç evreleri ya da Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek 9 dilgi ve 110 yonga da kaydedilmiştir. Bu buluntu yerinin 100 m kuzeyinde, olasılıkla aynı topluluğa ait olabilecek bir başka yontmataş buluntu yoğunluğu da saptanmıştır. Bu yoğunluk 9 düzeltili dilgi, 1 mikro-burin, 5 yonga ve 1 tableten oluşmaktadır.

Ön Sonuçlar

Volkanik Kapadokya'da Epipaleolitik toplulukları anlama hedefiyle iki yıldır sürdürdüğümüz yüzey araştırmasının ilk sonuçları, söz konusu dönemde su kaynaklarına yakın olan volkanik yamaçlar, yüksek kayalık alanlar ve doğal kaya sığınakları önündeki terasların yaşam alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Şimdiye dek saptadığımız, görelî tarihlendirmeye MÖ 9. bin yıldan daha eskiye tarihlenen Epipaleolitik buluntu yerleri olan İğdeli, Çat ve Pınarlı Kaya sığınaklarının ortak özelliklerinin bu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ürgüp'teki Avladağ (Todd ve Pasquare, 1965) ve Karaman'daki Pınarbaşı da benzer coğrafi formasyonlarda yer alır. Geniş vadileri gören, av hayvanlarının hareket alanlarını izlemeye uygun, tuzaklar kurmaya elverişli volkanik yamaçlar Epipaleolitik toplulukların tercihlerinin benzer şekillerde olduğunu göstermektedir. Özellikle Volkanik Kapadokya'da erozyon ve rüzgar aşındırmasının açığa çıkardığı doğal barınaklar, kayaç formasyonlarının kolay yontulabilme özellikleri, sırtına konumlanılan yamacın korunaklılığı gibi faktörler bu seçimde belirleyici olmuştur. On bin yıl sonra, Erken Hristiyan topluluklar da farklı nedenlerle benzer formasyonları tercih etmiş, ancak bu tercih söz konusu yamaç ve mağaralardaki tarihöncesi kalıntılar üzerinde yoğun bir tahribata neden olmuştur. Diğer bir etken ise bölgedeki yoğun erozyondur. Örneğin, 1960'ların başında Todd'un saptamış olduğu Avladağ'ı günümüzde bulmak mümkün olamamıştır. Yine de, bölgedeki erozyonun geçmişi her zaman örtmediği, bazı durumlarda aksine açığa çıkardığı da söylenebilir.

Görelî tarihlendirmeye göre, MÖ 9. bin yıl ve sonrasında toplulukların daha sulak olan bataklık alanlara, göl ve nehir kenarlarında yerleşme denemelerine başladıkları bu araştırmada gözlemlediğimiz bir diğer durumdur. Karasu Havzası'nda sulak bir alanda yer alan Balıklı buluntu yeri ve Melendiz Nehri'nin hemen kıyısında konumlanan Aşıklı Höyük yerleşmesi bu durumu ortaya koymaktadır. Aşıklı ile çağdaş olması beklenen Sofular Höyüğü (Nevşehir), Melendiz sıradağlarının en doğu ucundan doğarak yüzlerce küçük kola ayrılan Melendiz suyu boyunca saptanan Acıyer, Bunuş, Damsa, Dededağ, Hantepesi, İninönü, Selime, Yelibelen, Sırçantepe, Taşkesti, Güllüce, İlbiz, Toparınpınar, benzer formasyonlardadır(Todd, 1980; Omura, 1992; Gülçur, 1995; Balkan-Atlı ve Cauvin 1997).

Tüm bu yerleşme dinamiklerinin izini sürmemizdeki en önemli ipucu yüzeydeki obsidiyen aletlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Epipaleolitik Dönem, 2 cm'den küçük mikrolit aletler ile tanımlanmaktadır. Aşıklı, bölgenin yontmataş geleneğinin karakteristik özelliklerini anlayabilmek için

bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Yerleşmenin erken tabakalarından itibaren gördüğümüz teknoloji bir anda ortaya çıkmamış, bölgeye özgü, uzun bir süreç içerisinde deneyimlenmiş bir yontmataş endüstrisinin sonucudur. Aşıklı'nın bu tabakalarında, daha sonraki dönemlere oranla yontmataş alet boyutları küçüktür, 2 cm'den küçük mikrolit aletlere ve mikrolit üretiminin bir parçası olan mikro kalemlere rastlanır. Aşıklı'nın mikrolit tipleri Levant ve Zagros geleneğinde görülen yarımaylar, trapezler, dörtgenler ve dik üçgenlerden farklı, verev budanmış dilgilerin minikleri olarak, üçgenimsi denebilecek bir formda karşımıza çıkar. Nadiren yarımaylara rastlansa da bunlar Levant örneklerinde görülen Helwan düzeltili yarımaya yapım geleneğinden farklı olarak şekillendirilmişlerdir. Dolayısıyla Aşıklı özelinde tam olarak geometrik mikrolit geleneğinden ve de Levant ve Zagros özelliklerinden bahsedilemez. Buna karşın Konya ovasında Pınarbaşı B'de, genelini yarımayların oluşturduğu, yerleşme dışında üretildiği düşünülen mikrolit alet grubu ve beraberinde bulunan dentalium boncuklar ile Aşıklı'dan farklı olarak Levant geleneği etkilerinden bahsedilebilir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Pınarbaşı'na gelen ilk konargöçer grupların Güney Levant Natuf etkisinden–sınırlı da olsa– söz edebiliriz. Bununla birlikte Orta Anadolu'da Aşıklı öncesine tarihlenen buluntu alanlarında bu tür bir etkileşimin varlığından henüz söz edilemez. Aşıklı'nın ilk sakinlerinin yontmataş teknolojisi de Levant etkili mikrolit endüstrisinin devamı olarak değerlendireceğimiz bir tekno-kültür ivmeyi işaret etmemektedir.

Boncuklu'nun mikrolitleri henüz detaylı olarak yayınlanmamıştır ancak yayınlandığı kadarı ile yoğunluğunu üçgenlerin oluşturduğu bir endüstri mevcuttur Mikrolitler ile beraber Levant geniş dilgi ve uçların bulunmaması, Güneydoğu Anadolu'nun PPNA ve PPNB yerleşmelerinden farklılık olarak yorumlanmaktadır (Baird vd., 2018)

Araştırmalarımız sırasında bulunan Çat, İğdeli ve Balıklı buluntu alanlarında ince dilgi ve dilgilerden yapılmış verev budanmış dilgiler, sırtlı dilgiler, uçlu dilgiler, mikrolitler ve mikro kalemlerin beraber bir karakter oluşturduğu görülür. Balıklı'da Aşıklı'da olduğu gibi üçgenimsi mikrolitlerin yoğunluğu vardır. Çat ve İğdeli'de yarımaylar bulunsa da bunların düzeltileri yine de Levant'ta görülen Helwan düzeltiden farklıdır.

Tüm bu veriler Orta Anadolu'nun geneline yayılmış homojen bir Epipaleolitik gelenekten bahsetmeyi zorlaştırırken, münferit bir durumu işaret eder. Bu durum da bölgede birbiriyle Levant'ta olduğu gibi iletişim halinde olan avcı toplayıcı topluluklardan ziyade, birbirlerinden haberdar ancak bilinçli olarak kaynaşmayı tercih etmeyen farklı grupları düşündürmektedir. Bütün bu çeşitliliğin yanı sıra Aşıklı, Boncuklu, Balıklı, Çat, İğdeli ve Pınarlı örnekleri Levant ve Zagros'ta görülen yontmataş geleneğinden farklı özellikler sunar.

Sonuç olarak araştırmalarımız arttıkça Orta Anadolu'nun farklı bir Neolitikleşme süreci geçirdiği daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz Neolitik Dönem topluluklarını Aşıklı, Boncuklu ve hatta kronolojik olarak ilk köylerin ardılı olan Çatalhöyük'ün hangi dinamiklerle ortaya çıktığını çözümlenmek, Batı Kapadokya ve Konya-Karaman çevresinde Epipaleolitik toplulukları anlamaktan geçmektedir. İlk sonuçlarımız yakın gelecekte bu sürecin eksik halkalarını tamamlayacağımızı daha şimdiden işaret etmektedir.

Teşekkürler

Bu çalışmaya katkı sunan, Prof. Dr. Nigel Goring-Morris, Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran, Dr. Catherine Kuzucuoğlu, Dr. Zehra Taşkıran, Dr. Müge Ergun, Aksaray Müze Müdürlüğü, doktor adayları Sera Yelözer ve Melis Uzdurum'a teşekkür ederiz. Bu Proje, İstanbul Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Proje No: SBA-2016-22008) tarafından desteklenmiştir.

Kaynakça

- Alarashi, H. (2016). Butterfly Beads in the Neolithic Near East: Evolution, Technology and Socio-Cultural Implications, *Cambridge Archaeological Journal* 26, 493-512.
- Astruc, L., Vargiolu, R. , Ben Tkaya, M. , Balkan-Atlı, N. , Özbaşaran, M. , Zahouani, H. (2011). Multi-scale Tribological Analysis of the Technique of Manufacture of an Obsidian Bracelet from Aşıklı Höyük (Aceramic Neolithic, Central Anatolia), *Journal of Archaeological Science* 38, 3415-3424.
- Balkan-Atlı, N., Cauvin, M.-C. (1997). 1995 Yılı Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması, 14. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, 293-311.
- Balkan Atlı, N., Binder, D., (2001). Les Ateliers, De Taille D'obsidienne: Foullies de Kömürcü-Kaletepe 2000, *Anatolia Antiqua*9, İstanbul, 193-205.
- Baird, D., (1996). The Konya Plain Survey: Aims and Methods, On The Surface: Çatalhöyük 1993-1995, Yay. haz. I. Hodder, Cambridge and London, McDonald Institute for Archaeological Research and British Archaeology at Ankara, 41-46.
- Baird, D., (2002). Early Holocene Settlement in Central Anatolia: Problems and Prospects as Seen from the Konya Plain, the Neolithic of Central Anatolia, CANeW International Table Ronde, Yay. Haz. F.Gerard, L. Thissen, Ege Yayınları, İstanbul, 139-152.
- Baird, D., (2007). Pınarbaşı Orta Anadolu'da Epi-Paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 285- 311.
- Baird, D., Fairbairn, A., Martin, L., Middleton, C., (2012). The Boncuklu Project, the Neolithic in Turkey, New Excavations, New Research, Central Turkey, Yay. haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, İstanbul, 219-244.
- Baird, D., Fairbairn, A., Jenkins, E., Martin, L. , Middleton, C., Pearson, J., Asouti, E., Edwards, Y., Kabukçu, C., Mustafaoğlu, G., Russell, N., Bar-Yosef, O., Jacobsen, G., Wu, X., Baker, A., Elliott, S., (2018). Agricultural origins on the Anatolian Plateau, *PNAS* 115 (14), 3077-3086, *Doi:10.1073/Pnas.1800163115*.
- Baysal, E., (2013). Epipaleolitik Marine Shell Beads at Pınarbaşı, Central Anatolia from an Eastern Mediterranean Perspective, *Anatolica XXXIX*, 261-276.
- Binder, D., (2002). Stones Making Sense: What Obsidian Could Tell About Origins of the Central Anatolian Neolithic, The Neolithic of Central Anatolia, CANeW International Table Ronde, Yay. Haz. F. Gerard, L. Thissen, Ege Yayınları, 79-91.
- Bordaz, J., (1969). The Suberde Excavations, Southwestern Turkey, an Interim Report, *TürkArkeolojiDergisi*17, 43-71.
- Bordaz, J., Bordaz, L. (1982). Er Baba, the 1977 and 1978 Seasons in Perspective, *Türk Arkeoloji Dergisi*26, 85-93.
- Borrell, F., Molist, M., (2014). Social Interaction at the end of the Pre-Pottery Neolithic B: an Inter-site Analysis in the Euphrates Valley, *Cambridge Archaeological Journal* 24, s. 215-232.

- Cauvin, M. C., Balkan Atlı, N., (1996). Rapport sur les Resherches sur l’obsidienne Cappodoce, 1993-1995, *Anatolia Antiqua-EskiAnadolu*4, 249- 271.
- Duru, R., (1999). The Neolithic of the Lake District, *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Discoveries*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 165-191.
- Esin, U., Harmankaya, S., (1999). Aşıklı, *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilisation, New Discoveries*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, İstanbul, 115- 132.
- Fornaseri, M., Palmieri, A. M., Teddeucci, A., (1975). Analyses of Obsidians from the Late Chalcolithic Levels of Arslantepe (Malatya), *Paleorient* 3, 231-246.
- Frahm, E, Hauck, T. C. (2017). Origin of an Obsidian Scraper at Yabroud Rock shelter II (Syria): Implications for Near Eastern Social Networks in the Early Upper Paleolithic, *Journal of Archaeological Science: Reports* 13, 415-427.
- French, D., (1972). Excavations at Can Hasan III, *Papers in Economic Prehistory*, Haz. E. Higg, Cambridge, 181-190.
- French, D., (1998). Canhasan Sites I, Canhasan I, *Stratigraphy and Structures*, *The British Archaeology at Ankara*, London.
- Groman-Yaroslavski, I., Bar-Yosef Mayer, D. E., (2015). Lapidary technology revealed by function alanalysis of carnelian beads from the early Neolithic site of Nahal Hemal Cave, southern Levant, *Journal of Archaeological Science* 58, 77-88.
- Gülçur, S., (1995). Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 191- 214.
- Hodder, I., (1996). *Conclusions, on the Surface: Çatalhöyük 1993-1995*, Yay. haz. I. Hodder, Cambridge and London, McDonald Institute for Archaeological Research and British Archaeology at Ankara, 359-366.
- Mellaart, J., (1965). Çatalhöyük West, *Anatolian Studies*15, 135-156.
- Mellaart, J., (1967). Çatalhöyük, *A Neolithic Town in Anatolia*, London. 297
- Mellaart, J., (1970). *Excavations at Hacılar*, Edinburg University Press, Edinburg.
- Omura, S., (1992). 1990 Yılı Orta Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları. *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 69-90.
- Özbaşaran, M., (1999). Musular: A General Assessment On A Neolithic Site in Central Anatolia, *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilisation, New Discoveries*, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, ArkeolojiveSanatYayınları, İstanbul, 147-155.
- Özbaşaran, M., (2012). Aşıklı. *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research*, Central Turkey, Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, İstanbul, 135-158.

Pirie, A., (2011). The Epipaleolithic chipped stone from Pınarbaşı on the Central Anatolia Plateau, E. Healey, S. Campbell ve O. Maeda (yay.), *The State of the Stone Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics, SEPENSE: 89-96.* ex oriente, Berlin.

Renfrew, C., Dixon, J. E. , Cann, J. R. (1966). Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East, *Proceedings of the Prehistoric Society* 32, 30-72.

Silistreli, U., (1991). 1989 Köşk Höyük Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 12 (1), 95- 104.

Stiner, M. C., Buitenhuis, H., Duru G., Kuhn, S. L., Mentzer S. M., Munro N. D., Pöllath N., Quade J., Tsartsidou G., Özbaşaran, M., (2014). A Forager-herder Trade-off, from Broad-spectrum Hunting to Sheep Management at Aşıklı Höyük, Turkey, *PNAS* vol. 111, no. 23, 8404-8409.

Stordeur, D., Abbas, F., (2002). Du PPNA au PPNB: Mise en Lumière d'une Phase de Transition à Jerf el Ahmar (Syrie), *Bulletin de la Societe Prehistorique Française* 99/3, 563-595.

Todd, I. A., Pasquare, G., (1965). The Chipped Stone Industry of Avla Dağ, AS, Sayı:15, sayfa 95-112, London.

Todd, I., (1980). *The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period*, Göteborg.

Watkins, T., (1996). Excavations at Pınarbaşı: the Early Stages, *On the surface: Çatalhöyük 1993-95*, Yay. Haz. I. Hodder, McDonald Archaeological Institute and British Institute at Ankara, Cambridge and London, 47- 57.

Şekiller

Şekil 1- OrtaAnadolu Epipaleolitik ve Neolitik Buluntu Alanları

Şekil 2- Balıklı buluntu alanına ait obsidiyen buluntular

Şekil 3- Pınarlı kaya sığınağına ait iki tırnak kazıyıcı

Şekil 4- Çat mevkiine ait yarım ay biçimli bir mikrolit

Şekil 5- İğdeli mevkiine ait mikrolitler